

М. С. Кельман

Інститут права і психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
д-р юрид. наук, проф.,
професор кафедри теорії та філософії права

СУЧАСНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ УЯВЛЕННЯ ПРО РОЗМАЇТТЯ ПРАВОВОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ

© Кельман М. С., 2015

Розглянуто методологічні уявлення про розмаїття правової проблематики у сучасному правознавстві. Зазначається, що особливістю її є перехід від моністичної сукупності прийомів дослідження до філософсько-методологічного плюралізму.

Ключові слова: право, методологія, правознавство, правова наука, філософія, державність.

М. С. Кельман

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ О МНОГООБРАЗИИ ПРАВОВОЙ ПРОБЛЕМАТИКИ

Проанализирована методологическая проблематика в современном правоведении. Утверждается, что основной ее особенностью является переход от монистической методологии к философско-методологическому плюрализму.

Ключевые слова: право, методология, правознавство, правовая наука, философия, государственность.

M. S. Kelman

MODERN METHODOLOGICAL UNDERSTANDING OF THE DIVERSITY OF LEGAL ISSUES

The article deals with the methodological situation in modern jurisprudence. It is stressed that its main feature is the conversion from the monistic totality of the vesearching methods of the philosophical-methodological pluralism.

Key words: lauv, methodology, lauv science, philosophy, jurisprudence.

Постановка проблеми. Методологія належить до найменш розроблених галузей юриспруденції, насамперед загальної теорії права. Саме цим зумовлена необхідність аналізу методологічних проблем сучасного правознавства у контексті тих змін, що відбуваються сьогодні у науковій сфері, передусім йдеться про трансформації загальносвітового, національного і “внутрішньонаукового” рівня. У цьому зв’язку методологію юридичної науки слід розглядати як складне за своєю структурою, внутрішньо диференційоване багаторівневе утворення. На цій основі розкриваються сучасні методологічні уявлення про розмаїття правової проблематики. Особлива увага звертається на дискурс, що зводиться до визначення перспектив у сучасному правознавстві гносеологічного і методологічного плюралізму. А це передбачає два підходи (генетичний, системний) до методологічної проблематики.

Стан дослідження. Для сучасної ситуації характерна не відсутність альтернативних марксистів філософсько-методологічних концепцій, а ступінь дослідницької активності у цій сфері учених-юристів. Проте розгляд методологічних питань сьогодні помітно розширюється й поглиблюється. На монографічному рівні вони представлені передусім солідними публікаціями Д. Керімова, А. Шабаліна, А. Васильєва, В. Сирих та інших відомих авторів, але зміст і форма їх певною мірою не надто виходить за межі коментування концептуальних положень марксистської філософії. Із відомих українських правознавців до цієї проблематики постійно проявляють науковий інтерес М. Козюбра, П. Рабінович, О. Тихоміров та інші. Методологічна увага в їх дослідженнях помітно змінюється і дедалі більше переходить у сферу ціннісно-світоглядних аспектів правознавства.

Виклад основних положень. У плані своїх філософсько-методологічних засад наша поведінка перебуває у принципово новій, порівняно з радянським періодом, ситуації. Формування інших соціальних ідеалів, офіційні стратегії побудови ліберальної ринкової економіки, правової держави, конституційне закріплення прав людини, поточні реформи тощо ставлять перед юридичною спільнотою низку проблем, ефективне вирішення яких залежить від філософської та методологічної спроможності правової науки.

Така спроможність розглядається в юридичній літературі головно у контексті оцінок методологічного значення марксистських ідей у сучасних умовах. Аналізуючи погляди, висловлені з цього питання науковцями, В. М. Сирих виокремлює три варіанти ставлення до проблеми:

– компромісний, представники якого, визнаючи необхідність перегляду марксистського бачення права, низку його положень вважають такими, що зберігають своє значення і в сучасних умовах;

– реформістський, орієнтований на докорінний перегляд ставлення до марксистських ідей як таких, що не відповідають сучасності, і на перехід до одного з немарксистських напрямів вивчення держави і права;

– радикальний, що поєднує позиції правознавців, які вважають марксистське вчення від початку науково неспроможним і вбачають своє завдання у створенні нової теорії права, яка відповідає сьогодишнім реаліям і містить розробку оптимальних шляхів правового будівництва [1, с. 18–20].

Отже, тенденція до переосмислення ролі марксистів у сьогодишньому правознавстві розглядається, по суті, як головний (якщо не єдиний) фактор, який формує сучасну теоретичну і методологічну ситуацію нашої науки. Однак така тенденція тепер чітко обмежена, мабуть, тільки у філософсько-правових, методологічних дискусіях, фрагментарно простежується у змісті фундаментальних теоретичних досліджень і є доволі важкозбагненою у галузі спеціально-юридичної проблематики, масовій дослідницькій практиці правознавців. Ще важче виявити її у навчальній літературі. Переважна більшість сучасних підручників й надалі відповідає філософсько-методологічній традиції радянського правознавства, зберегла усталений категоріальний устрій, понятійний апарат і структуру [2, с. 23]. Через це обмежувати розгляд методологічної ситуації вітчизняного правознавства обговоренням ролі марксистів у сучасних історичних умовах означає перевести питання з плану аналізу ситуації у план оцінок філософсько-методологічних постулатів марксистів, які на сучасному етапі розвитку нашої науки будуть здебільшого ідеологічними. Інакше кажучи, сьогодні обговорюється не методологічна ситуація сучасного правознавства, а оцінка його філософсько-методологічних постулатів. З нашого погляду, такий підхід, з одного боку, не веде до серйозних методологічних проривів, оскільки критерії таких оцінок нерідко перебувають у сфері граничних філософських підстав і науковій інтерпретації практично не підлягають. З другого боку, помітно спрощується бачення проблеми, обмежуючись тільки одним її аспектом – роллю марксистів у сучасній юридичній науці.

Для нашої наукової правосвідомості, основаної на марксистській філософії, сформованій в умовах панування марксистів вчення про право, особлива значущість цього аспекту є цілком закономірною. Зрозуміло також, що, навіть усвідомлюючи необхідність розширення у сучасних умовах своїх філософських засад та пошуку нових методологічних підходів, наша правова наука сьогодні не може просуватись уперед без співвіднесення ідей, що продукуються, з положеннями марксистів методології. Водночас обмежувати контекст філософсько-методологічних проблем вітчизняного правознавства простою опозицією до марксистів та інших (немарксистів) підходів до права

сьогодні не зовсім виправдано, хоча б з огляду на надто велике спрощення оцінки стану справ у сучасній юридичній науці, яке виникає під впливом низки різних соціальних і культурних факторів. Через це ситуацію методології нашої правової науки доцільно розглядати у декількох аспектах.

По-перше, дотримуючись традиції, можна окреслити процеси та тенденції в економіці, політиці, державі та праві, основною особливістю яких у нашому сучасному суспільстві вважають їхній перехідний характер (що є фактично загальноприйнятим). Зазвичай говорять про перехідну економіку, маючи на увазі, те, що вона перебуває на етапі активних перетворень, у стані реформування. При цьому в офіційній ідеології, та й у більшості наукових досліджень, стверджують, що ми прямуємо до економічного устрою суспільства за зразком ліберальної економіки західного типу. Дискусія ведеться тільки навколо конкретних моделей, що типологічно розрізняються за ступенем участі держави у економічному житті суспільства [3, с. 42]. Визнається, правда, що наша реальна економіка, як перехідна, ще доволі далеко від декларованих зразків, однак проходження нею “точки неповернення” завдяки сформованості в Україні основ ринкової економіки, які унеможливають повернення країни до соціалістичного господарства, відзначають як вітчизняні, так і зарубіжні автори [4, с. 267]. Неможливість повернення до “соціалістичного” минулого не означає, однак, гарантії досягнення передбачуваного “капіталістичного” майбутнього. Особливість сучасної ситуації полягає у тому, що у вітчизняній економіці сьогодні вловлюються принципово різні тенденції (поряд із уведенням приватної власності, ринкових відносин, приватизацією тощо продовжують існувати попередні структури економіки, зберігаються раніше чинні й утворюються нові суб’єкти управління тощо), які створюють суттєві складнощі в її концептуалізації, виявленні стійких закономірностей розвитку. Отже, можливості наукового прогнозу підсумків процесів, що розгортаються у країні, як мінімум, не можна переоцінювати. Аналогічно – як перехідні – прийнято розглядати державу та право. Найпоширеніші такі ж думки про загальну спрямованість переходу [5, с. 5]. Так само відзначаються “різновекторність” конкретних процесів і суперечливість тенденцій, співіснування адміністративно-командних і ліберально-демократичних методів управління, конкуренція правових принципів і політичної доцільності тощо. Звідси теоретичне передбачення характеру нашої майбутньої державності є здебільшого імовірнісним, а оцінки конкретних ймовірностей співвідносяться насамперед з світоглядними позиціями авторів [6, с. 118].

Отже, загальною рисою перехідних процесів у економіці, державі і праві конкретного суспільства завжди є суперечливість тенденцій і неясність закономірностей [5, с. 3]. Так, стосовно економічної та соціально-політичної сфери сучасної Росії В. М. Розін зауважує: “Загалом можна говорити про перехідний процес, закони якого поки що малозрозумілі” [7, с. 20]. Тому можна стверджувати, що теоретичне осмислення законів функціонування розвитку держави і права перехідного періоду, є, зокрема, й методологічною проблемою.

По-друге, не менш значущим для розгляду методологічних проблем нашого правознавства є звернення до процесів у сучасній науковій свідомості, сучасних поглядів на науку, її місця та ролі у культурі й суспільстві. Тут, зокрема, важливо співвіднести оцінку стану методології української правової науки з обговорюваною у філософській, наукознавчій літературі проблемою кризи наукової свідомості, науки як домінантного способу пізнання світу.

У філософській літературі, методологічних дослідженнях ця криза обговорюється достатньо давно, насамперед у зв’язку з розвитком природничих наук. Останнім часом ці проблеми набувають особливої гостроти через питання, котрі можуть бути поставлені у межах уявлень про постнекласичну наукову раціональність. Зокрема, це “питання про те, чи збереже наука і наукова раціональність своє місце в тій цивілізації, яка йде на зміну техногенній. І чи буде ця наука такою ж, якою вона була раніше?”. Попри всі свої особливості, правознавство не може перебувати поза процесами, які відбуваються у науці загалом, науці як одній зі сфер суспільства. І якщо у термінах ролі науки у посттехногенній цивілізації ця проблема може здатися надто абстрактною, то її легко конкретизувати питанням про місце та роль юридичної науки в суспільстві, яке поширює закони ринку на усі свої сфери, що робить проблематичною будь-яку автономію теоретичного знання, будь-яку “суверенність” наукової діяльності. Чи збережуться у такому суспільстві, наприклад, умови розвитку теоретичної правової науки, насамперед на власних засадах, чи вона повинна стати

суто прикладною галуззю й існувати головню як соціально актуальне ремесло – це вже питання, якими важко знехтувати сучасному правознавству, оскільки вони стосуються стратегії його розвитку, його майбутнього. Проблема має й інший аспект, виразно усвідомлюваний нашим науковим співтовариством, пов'язаний із незатребуваністю науки керівництвом країни і невикористанням наукового знання в управлінні розвитком соціальних процесів. При цьому засоби зміни стану справ, що склався, нерідко шукають у сфері політики і державного управління, аж до пропозицій щодо лобювання спеціального закону, який гарантує наукову експертизу власних рішень. У принципі, така постановка питання можлива, однак їй повинні передувати розгорнуті дослідження проблеми місця та ролі науки у сучасному суспільстві. Отже, видається цілком правомірним і необхідним розглядати загальні проблеми сучасного наукового пізнання як один з аспектів обговорення проблем методології юридичної науки.

По-третє, у сучасній юридичній літературі помітне розширення спектра філософських засад і методологічних підходів до юридичних досліджень. Інтерпретація цих змін як тенденції у динаміці нашої наукової правосвідомості дозволяє розглядати як основний процес, що визначає філософсько-методологічну ситуацію сучасного вітчизняного правознавства, його перехід від моністичної методології до філософсько-методологічного плюралізму.

Підкреслимо, що звернення до проблеми методологічного плюралізму в правознавстві вже були у вітчизняній філософській та юридичній літературі. Однак у принциповому плані питання ставили переважно науковці старшої генерації, представники “дорадянського” періоду методологічної думки. Залежно від належності конкретного автора до філософської традиції й наукової школи розрізнялись і варіанти відповідей на нього. Так, про становлення методологічного плюралізму у правознавстві писав І. А. Ільїн. Проте, будучи за своїми філософськими поглядами “християнським моністом”, автор не поширював його на онтологію права і гносеологічні установки правопізнання, а визнавав методологічний плюралізм тільки в “логічному ряді” як існування відокремлених способів розглядання права, звернених до різних сторін і форм його буття і таких, що перебувають у певному співвідношенні [8, с. 183].

До проблеми методологічного плюралізму юридичної науки звертався Б. А. Кістяківський [9, с.13]. При цьому на основі ідеї взаємної автономності філософії та науки він говорить про необхідність плюралізму у “соціально-науковому пізнанні” вже не тільки щодо конкретних методів науки, але й, наполягаючи на “рішучому” гносеологічному плюралізмі, відносно філософії.

До своєрідного теоретичного плюралізму сучасного правознавства як умови його спроможності й розвитку закликає відомий західний історик права Гарольд Дж. Берман. На його погляд, сьогодні необхідно подолати “хибність відносно винятково політичної і аналітичної юриспруденції (“позитивізм”), або винятково філософської та моральної юриспруденції (“теорія природного права”), або винятково історичної та соціоекономічної юриспруденції (“історична школа”, “соціальна теорія права”). Нам потрібна юриспруденція, котра інтегрує всі три традиційні школи і виходить за їхні межі” [10, с. 431].

Із множинності методів вивчення права виходило й радянське правознавство. Такі уявлення були доволі глибоко розроблені відносно підходів, загальнонаукових і окремих наукових методів дослідження права. Однак у філософському плані, у своїх онтологічних уявленнях, гносеологічних принципах і установках ми були та й загалом залишаємося “методологічними моністами”. Однак конкуренція філософських систем, яка розгортається у сучасній науковій правосвідомості, звернення правознавців до різних світоглядних уявлень і гносеологічних ідей дозволяють говорити про початок формування в нашому правознавстві саме філософсько-методологічного плюралізму, що ми трактуємо як процес переходу від моністичної методології до філософсько-методологічного плюралізму.

Зазначимо, що у сучасній юридичній літературі спостерігається різне ставлення до проявів цього процесу. Так, В. М. Сирих скаржиться на те, що “конституційна свобода думки і слова низкою російських правознавців сприймається як вільний політ думки у будь-якому напрямку і з яких завгодно методологічних позицій. З надзвичайною легкістю піддаються сумніву очевидні і загальновизнані істини, а замість них із анналів, а точніше відвалів історії правової науки, відкопуються, піднімаються на щит, реанімуються давно відторгнені юристами неспроможні ідеї” [1, с. 12]. Якщо не зважати на деякі нюанси, неважко помітити, що пафос цитованого висловлювання пов'язаний з помітною

відсутністю у сучасній юридичній науці обмежень щодо проблематики досліджень і вибору методологічних принципів. На переконання цього науковця, “дійсна свобода юриста-теоретика, як і будь-якого істинного дослідника, являє собою його несвободу, обов’язок неухильно йти лише тим шляхом, який веде до об’єктивно істинного знання” [1, с. 29].

Заява сильна за категоричністю, однак доволі слабка у методологічному аспекті. Думка про необхідність йти у науці тільки тим шляхом, котрий веде дослідників до об’єктивно істинного знання, доволі приваблива. От тільки хто безпомилково скерує правознавців на такий шлях, забезпечить знанням про нього – залишається проблемою. Якби вченим справді був відомий шлях, що веде до об’єктивно істинного знання, то заклики йти цим шляхом були б марними. До того ж у цьому разі й значення науки применшується, оскільки пошуки такого шляху (або шляхів) є її сенсом. З таких позицій у правознавстві, вільному від політичного та ідеологічного примусу, вибір філософських засад і методології дослідження цілком залежить від ученого. Важливо тільки, щоб йшлося саме про методологію науки, тобто дослідження здійснювалися за її правилами, а, наприклад, не мистецтва або ж зводилися просто до побутових розмірвань. У цьому виборі бере участь лише один “цензор” – професійна культура вченого, а оцінює його лише один “суддя” – сама наука в особі наукового співтовариства. Щоправда, як засвідчує історія науки, і “цензор”, і “суддя” не застраховані від помилок. Однак добре відомо, що характер і наслідки таких помилок можуть бути різними. Помилки “цензора” призводили як до безглузвих похибок, так і до великих відкриттів, а помилки “судді” не тільки гальмували розвиток наукової думки, а й стимулювали вдосконалення дослідницького інструментарію.

Висновки. Особливості сучасного етапу розвитку правознавства можуть бути адекватно сприйняті у межах системи процесів соціальних і культурних змін глобального і національного масштабів, що вимагає принципового розширення сфери методологічної рефлексії у юридичних дослідженнях.

Це знаходить вираження передусім у концептуальній перебудові нашого правознавства. Одним з фундаментальних процесів розвитку вітчизняної юридичної науки є перехід від моністичної методології до філософсько-методологічного плюралізму.

Отже, маємо підстави стверджувати, що методологія може і повинна розглядатися сьогодні як визначний, самостійний напрям юридичної науки. З урахуванням цих розмірвань, наведені судження визначають логіку подальшого дослідження вибраної проблематики. Зокрема, необхідність детальнішого, аніж звичайно прийнято в нашій юридичній літературі, звернення до сучасних поглядів на розвиток науки і до основних характеристик наукового пізнання, а також до особливостей становлення юридичної науки в межах європейської традиції права.

1. Сырых В. М. *Логические основания общей теории права. В 2-х т. – Т. 1. Элементный состав* / В. М. Сырых. – М.: Юрид. лит., 2000. – 483 с. 2. Гордієнко С. Г. *Молодому науковцю коротко про необхідне: наук.-практ. посібник* / С. Г. Гордієнко – К.: КНТ, 2007. – 92 с. 3. Зоркін Д. П. *Основи теорії державного управління* / Д. П. Зоркін, В. Д. Ігнатів. курс лекцій. – Львів: Растр-7, 2000. – 232 с. 4. Шамхалов Ф. *Держава і економіка: основи взаємодії: підручник для вузів* / Ф. Шамхалов. – К.: Вища освіта, 2002. – 323 с. 5. Андрійко А. С. *Державність перехідного періоду: теоретичні питання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 “Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень”* / А. С. Андрійко. – Львів, 1999. – 19 с. 6. Балинська О. М. *Проблеми теорії держави і права: навч.-метод. посібник* / О. М. Балинська, Т. З. Гарасимів. – Львів: Вид-во ЛьвДУВС, 2008. – 320 с. 7. Розин В. М. *Генезис права* / В. М. Розин. – М.: Прогресс, 1987. – 189 с. 8. Ильин И. А. *О сущности правосознания* // Соч.: в 2 т. – Т.1: *Философия права. Нравственная философия* / И. А. Ильин – М.: Наука, 1993. – 259 с. 9. Кістяковський Б. А. *Вибране. Бібліотека часопису “Філософська і соціологічна думка”. Серія “Українські мислителі”* / пер. з рос. Л. Г. Малишевської; упоряд., передмова і примітки Л. П. Депенчук / Б. А. Кістяковський. – Київ: Абрис, 1996. – 512 с. 10. *Антология мировой правовой мысли. в 5 т. Т. III. Европа. Америка: XVII–XX вв.* / Руководитель науч. проекта Г. Ю. Семигин. – М.: Мысль. – 829 с.